

---

Димитър Симеонов / Dimitar Simeonov

ПРОСТРАНСТВЕНИ АСПЕКТИ ПРИ  
ФУНКЦИОНАЛНИЯ АНАЛИЗ ЗА ИЗУЧАВАНЕ  
НА ТЕРИТОРИАЛНИТЕ ОБЩНОСТИ

*Spatial Aspects in functional analysis of regional  
Communities*

**Summary:** *Geographical research in public and social geography is linked to the dynamics of territorial communities. This paper reveals the main theoretical issues related to the study of territorial communities. The spatial aspects of functional analysis of territorial communities are presented. It is clarified the impact of integrating, differentiating and management functions on local authorities.*

**Key words:** *territorial community, functional analysis, spatial aspects, integrative function, differentiated function, management function, regional development*

Географските изследвания, свързани с обществената и социалната география, в една или друга степен са обвързани с динамиката в развитието на териториалните общности. Отделните териториални общности в хода на качествените преобразувания в обществените отношения се сблъскват с различни проблеми, имат не еднакви възможности за решение на належащите социални и икономически задачи и получават съществено отличаващи се резултати и интензивност на трансформационните процеси. В много случаи липсва точна информация за това какви процеси протичат в по-малките териториални звена, кои са субектите, които действат в новите (променени) условия, какви са действителните регионални социални различия, кои социални регулатори имат най-голяма значимост, какви способности са нужни за ефективно въздействие и какви социални последствия се очакват в близкото бъдеще. Публикациите показват, че социалните проблеми в по-голямата си част се концентрират и задълбочават в по-ниските таксономични равнища, в по-малките общества. Сложността, противоречивостта и динамичността на отделните реформи поставят отделните общества и територии пред изключително сложната задача – да управляват социалните и икономическите процеси в условията на ограничаване на ресурсите и да не могат да въздействат в доста от случаите върху природата на самите

явления. В създалата се ситуация значително научно предизвикателство е разработването на теоретични модели за това как функционират и се развиват отделните териториални общности в условията на преход на обществото.

Понятието „териториална общност” въпреки различните му интерпретации е общоприето в географската и социологическата наука от края на 60-те г. на XX в. При това още в началото се появяват и производни на териториална общност, като например „социум”, „териториален колективизъм”, „социална общност” и редица други. От тук следва и използване на разнообразни подходи и цели при изучаването на териториалните общности, един от които е избраният от нас пространствено-функционален анализ.

Географските изследвания за отделните аспекти при развитието на териториалните общности се превръщат в основа за формирането на социалната география. Един от първите, анализиращ териториалните общности е Зиман (1959), пречупвайки ги през призмата на районирането. Задълбочено и доста подробно е определението за териториална общност на А. Ткаченко (2001) „териториална общност е локализирана в географското пространство група от хора, тясно свързана с множество опосредствени социални, икономически, културни, политически и духовни отношения. Една от основните предпоставки за организацията на хората в социални общности се явява принадлежността им към определена територия. Териториалната общност е водеща подсистема на доста по-сложните социално-пространствени образувания – териториалните обществени системи”. За Богданова (2006) „основата на географските проучвания за териториалните общности е опряна върху социално-икономическото райониране, а при социологията върху социалните структури”.

Подобно анализиране (западно, руско и българско) на географските и социални разбираня за териториалните общности прави в „Теоретико-методологични аспекти на обществената география” Дерменджиев (2010). В този труд се дава и едно ново звучене на географската същност на териториалните общности „акцентирането върху социалните териториални общности има представителен (моделен) характер. Те не са подбрани самоцелно, а с оглед на социо-географския им дуализъм: социално самоопределяне и качествено отстояване в дълбочина и териториално засебяване и географско самоопределяне в ширина. Те не се развиват стихийно, имат своя логическа научнообоснована биография и географски пълнеж”.

За американската географска школа териториалните общности преобладаващо се изясняват във взаимовръзката им с понятията – „пространство” и „място”. Например за Туан (1991) „пространството е движение и действие, а мястото е част от пространството, изпълнено с териториален и социален смисъл за човека, част от земната повърхност, която не е просто географски координати. Мястото има определен ментален образ, културен подтекст, съвкупност от социални отношения”. Така „мястото” се очертава не като лична рефлексия на

индивида за пространството, а като дълбока териториална организация на общество от хора, тяхна пространствена самоидентификация. Териториалната самоидентификация, регионалното самосъзнание или обединяващото „регионална идентичност” са основата при формирането на „откритите” райони в общественото съзнание. Прието е подобни райони да се наричат вернакулярни (от англ. vernacular – местен, народен, роден). В публикациите на Хейл (1971, 1977) се разкрива, че почти две трети от територията на САЩ е покрита с подобни вернакулярни райони.

В нашата страна обобщените йерархични нива за характеристика на териториалните общности са: национално, районно (регионално), административно-териториално (област, община) и селищно (градски, селски). Важно е уточнението, че „териториалната общност” не е етническа или религиозна общност. Тя включва всички граждани, независимо от техните индивидуални особености и вероизповедание. За да може обаче териториалната общност да осъществява право на самоуправление, тя трябва да бъде институционализирана в определенията от Конституцията и законите структура на местното самоуправление. Нека имаме предвид, че във всички социално-икономически райони (от 1934 г. на Бешков) до сега, включително и на новите т.нар. нормативни райони (статистически, планови, селски, планински и др.), въпреки формалния характер, административно-териториалните граници са тези, които ги разграничават. Териториалните общности имат определен пространствен обхват и динамични граници, които се променят във времето от съвместното влияние на комплекс от фактори. Динамиката и спецификата на тяхното развитие е в съответствие с проведените реформи в административно-териториалното устройство на държавата през периода 1879–2012 г. Под „териториална общност” в европейските страни, в които се осъществява местно самоуправление, се разбират: общините като местни общности; департаментът, околията, окръгът, провинцията като междинни общности; регионът, областта, автономната общност като регионални общности.

Теоретично съдържанието и свойствата на отделните териториални общности се определят от способността им за самоорганизация и самовъзпроизводство. Основни субективни характеристики, присъщи на териториалните общности, се фокусират върху свойствени и общовалидни специфики като: цялостност; управляемост (непосредствено обвързана с административно-териториалното устройство); наличие на вътрешни и външни връзки (благодарение на които общността като субект обезпечава свързаност и взаимодействие на своите членове, а така също има възможност да се интегрира в по-общите териториални системи) и йерархичност. В съдържателен план географският анализ на отделните териториални общности, независимо от избрания подход се влияе от съвкупността на въздействащи фактори, които най-често имат локално значение. Измежду тях преобладаващи са: общогеографските, културно-

историческите, демографските, селищните, национално-етническите, икономическите, политическите и информационно-образователните. В културната и социална география все повече се обръща внимание на териториалното съзнание и териториалната култура (Лысенко, 2004).

Феноменът *териториално съзнание* в процеса на глобализация се свят и интеграцията към европейската общност, засилва съпричастността към своя град, район и осъзнаването на уникалността в историческото развитие, културното наследство и географските дадености. Възможно е да се говори, не за териториално съзнание на отделни членове на общността, но вече и за териториално съзнание на самата общност. Структурни елементи на териториалното съзнание са: териториалната самоидентификация, пространственото представяне на териториалните общности на „своята” територия, техният манталитет и специфика на териториалните интереси. Пряката промяна в териториалната общност е насочена към промененото обществено съзнание. Един от инструментариумите са социо-хуманитарните технологии – те са система от способности, процедури и методи за организация на дейности в следните направления:

- ❖ всестранно духовно и физическо развитие на отделния индивид;
- ❖ реализация на интересите на всеки индивид;
- ❖ хармонизация на индивидуалните интереси с реализацията на програмите за бъдещото развитие на обществото (Попов, 2008).

Съществуват два фундаментални принципа за развитие на обществото осъществяването на които са необходимите условия за реализация на бъдещето на териториалните общности.

Първият принцип е плурализъмът на интереси в териториалната общност (да се отчитат в максимална степен интересите и възраженията на всички групи). Важно и практически ценно е да се представят и обсъдят вижданията не само на групите от администрацията и експертно-аналитичните специалисти, но и на останалите хора, пряко свързани с ежедневните локални проблеми.

Вторият принцип е върху синтетическата идентичност на териториалната общност. Това е осъзнаването на хората като членове на единна общност (имаща своя програма за бъдещето) и склонност към колективна аперцепция. Това означава всеки човек, преживяващ на дадената територия да осъзнава, че той се явява действителен субект на териториалната общност и затова има възможност със своите действия да влияе върху бъдещето на цялата общност. По този начин се проявяват важни взаимобвързаности, като самата общност създава и формира своя идентичност върху основата на своите елементарни части, а границата се определя посредством асоциирането на хората с определена територия (за нас община, област, населено място).

И тук идва ролята на географската наука, която единствена изучава развитието и функционирането на обществото в пространството като единно цяло. Затова и се развиват теоретичните направления, свързани с въпроси като:

- изучаване, оценка и отчитане на жизненото равнище на хората и индивида (концепция в хуманистичната география);
- консолидация на териториалните интереси и разкриване на идентичността на териториалните общности въз основа на регионалните принципи на взаимодействието между триединството природа – човек – общество (концепцията на териториалните обществени системи);
- научно обезпечаване на технологии за стратегическо териториално планиране и управление (географската концепция за териториалното планиране, зонирание);
- научно обяснение на човека – „homo geus” (географска концепция за ноосферата) и др.

Географската наука се опира и на множество нравствени и екологични императиви (културна география, география на цивилизациите, екологична география и др.), следователно социално-географските анализи могат да претендират за елемент от социо-хуманитаризма и социо-хуманитарните технологии.

*Териториалната култура* се опира върху плоскостта на териториалното съзнание и е проводника на интеграционните процеси в структурата на отделната териториална общност. В хронологичен аспект, териториалната култура се обвързва със стопанското развитие и формира определен тип поведение на цялата териториална общност, постепенно преодолявайки стереотипите на отделните групи от общността.

Все пак водеща системообразуваща функция на териториалните общности се явява устойчивото социално-демографско възпроизводство (Шкаратина, 1986). Но именно то, до голяма степен е нарушено в преобладаващо по-голяма част от територията на страната. Степента на устойчивост е право пропорционална на нивото на стопанско развитие. Достъпното разнообразие на трудови дейности, определя териториалната структура от работни места, формират локална професионална и социална структура. Изградените вече структури задават рамки, които позволяват по-високата мобилност и социална подвижност на население в центровете с разностранна производствена и социална инфраструктура и ограничена за тези развиващи малък брой отрасли и професионални позиции.

Връщайки се към пространствените аспекти на функционалния анализ за териториалните общности, установяваме, че основните дейности (стопанско-битови, производствени, рекреационни, образователни, научни, културни и др.) оказват определящо влияние на компонентите в средата на обитаване и на самото териториално развитие. Влиянието на териториалните общности върху съвременното регионално развитие чрез функционалния подход и обобщена оценка по подобие на инфраструктурната тематика дава Яковлева (2004).

За нас няколко са разпопосочните вектори на научни търсения, които обобщават системата от пространствените аспекти при функционалния анализ

за изучаването на териториалните общности. Те са непосредствено свързани с отделни елементи от четирите водещи функции:

*Диференцираща функция* – свързва се с различията в природните, социално-икономическите и административно-териториалните дадености, условия и промени, които са характерни за отделните региони. Използвайки възможностите за количествени и качествени характеристики се установява естествено разслояване при пространственото развитие на отделните територии.

*Интегрираща функция* – същността на интегриращото влияние се проявява в установяване и укрепване на връзките във взаимодействието на хората в отделните териториални общности. Установява се различната съподчиненост на отделните териториални власти (областната, общинската, кметската). Открояват се двете възможни проявления на териториално-обществени взаимоотношения:

- ❖ устойчиво развитие;
- ❖ разрушаващо (иррационално) поведение.

Интегрираното и устойчиво регионално и местно развитие е един от основните приоритети в Европейската стратегия за развитие „Европа 2020“. Това е продължение на целите заложили във всички национални стратегии. За намаляване на териториалните диспропорции и постигане на баланс се разчита преди всичко на взаимодействието между местните общности и националните интереси. Ефективното изпълнение на заложените цели е възможно само чрез съчетаване на хоризонталния и вертикалния подход, които са част от всеки функционален анализ.

Хоризонталната интеграция се отнася до необходимостта от координация, взаимодействие и съгласувани действия между отделните власти не само на национално ниво, но най-вече във вътрешно териториален план. Като пример за добра хоризонтална интеграция и съгласуваност може да послужи „Националната стратегия за околна среда в Република България за периода 2009–2018 г.“ и Плана за действие към нея.

Подходите и конкретните механизми за вертикална интеграция по проблемите, свързани с териториалните общности (и отделните секторни политики) за следващото десетилетие са най-добре представени в „Методическите указания за разработване на: Национална стратегия за регионално развитие на Република България (2012–2022); Регионални планове за развитие на районите от ниво 2 (2014–2020); Областни стратегии за развитие (2014–2020); Общински стратегии за развитие (2014–2020)“. Разработването на единен планов подход и указания при изготвянето на стратегиите и плановете за регионално и местно развитие с период на действие след 2013 г. е обвързано с всички териториални нива. Тяхното укрепване на икономическото, социалното и териториалното сближаване (кохезия) е фундаментът за постигане на тяхното хармонично, балансирано и устойчиво развитие. Европейските ресурси за инвестиции за растеж

и работни места ще бъдат насочени към три категории региони от ниво 2 (NUTS 2) – по-слабо развити региони; региони в преход и по-развити региони (диференциацията е в зависимост от БВП на 1 човек). За България всичките шест региона попадат в първата група (с БВП/гл. нас. по-малък от 75% от средното ниво в ЕС). При тези региони (с малки изключения) поради техния преди всичко нормативен и количествено съгласуван критерии за създаване, териториалните общности са имагинерно организирани. Във фокуса на кохезионната политика за първи път са поставени развитите градове и укрепването на връзката град-регион. Това е особено наложително за преодоляване на усилващото се неравенство между център и периферия. Наложено изискване за използване на данни и информация, които да са актуални, релевантни, като периодизация във времето и базирани на официална статистическа информация са положителен момент в организацията. В анализа на състоянието и тенденциите в областта на социалното развитие на районите (това е най-пряко свързано с общностите) се залага на: демографското развитие; образование; здравеопазване; социална защита и услуги; заетост, безработица, трудов пазар; доходи на населението; нива на бедност. Всички те са основни приоритети в изследванията по социална география. Специализираният анализ на пространственото развитие и перспективи е корелационно свързан с териториалния аспект на функционалния анализ при пространственото развитие на териториалните общности.

*Териториална функция.* Различни са възможностите за проследяване на отделните аспекти при тази функция. За нас най-добре може да бъде проследена във връзката ѝ с регионалното разнообразие от пространственото развитие на системата от демографско-селищните взаимодействия. Върху проблематичното и застрашително-разрушаващо влияние на тези процеси дискутират все повече експерти. Ние насочваме и концентрираме фокуса си върху териториалното разпределение на население и селища, особено след като станаха известни данните от преброяване 2011 г. Следва да отбележим, че едва шест области имат население от над 300 000 ж., а в три от тях София-град, Пловдив и Варна живее общо една трета от населението на страната. На четвърто място е област Бургас – 415 817 ж., пета Стара Загора – 333 265 ж. и шеста Благоевград – 323 552 ж. За периода между двете преброявания 2001–2011 г. се е увеличило само населението на област София-град и Варна със съответно – 120 749 ж. (10,3%) за София-град и с 13 061 ж. за Варна (2,8%). При областите Враца и Видин се разкриват значителни загуби на население с повече от 20%. Това застрашава тяхната устойчивост и е пречка за нормалното им функциониране. При по-ниските таксономични единици положението е още по-сложно. Близко в 60 общини населението е под 6000 ж., като в тях живее едва 3,1% от населението в страната. Други 66 общини концентрират 12,3% население (т.е. те попадат в диапазона между 10 000 и 20 000 ж.). Най-тревожна е ситуацията

при населените места, където негативните тенденции са най-силно изразени. От общо 5302 населени места (от които 257 града и 5045 села) в цели 181 липсва постоянно население. В други 21% (1120) населението е едва между 1-50 жители. Около 36% (1927) населени места имат между 100 и 500 ж. постоянно население. Пространствено изразени, тези данни очертават локални острови на стабилност (преобладаващо в близост до областните, черноморски и планински центрове) и големи територии на депопулация и застаряване на населението. Припомняме тези общоизвестни и достъпни за широката общественост данни, за да обърнем внимание върху ограничения потенциал на по-голяма част от териториалните общности. При разгъване на анализа по оста на направлението градски – селски територии поляризацията става още по-дълбока и сложна.

*Управленска функция* – териториалните общности се явяват субект на териториалното управление, т.е. управленското въздействие се явява реален инструментариум за промяна на регионалното развитие. Всеобщо е осъзната необходимостта от намаляване на териториалните диспропорции. Управленските структури и научната общност търсят пътища за ефективно преодоляване на наслоените и новопоявили се различия. Важно условие за това е нуждата от преоценка и преосмисляне целите на общественото развитие за реализацията и бъдещето на териториалните общности. Реализирането в бъдещето означава движението на два непрекъснати паралелно съгласувани процеса: активно конструиране на програми за бъдещото развитие и непосредственото им осъществяване. Следователно в този случай, като обект и субект на развитие на обществото е необходимо да встъпи неговата главна компонента – териториалната общност. За управленската функция е наложително характера на информацията да е двустранен – прескриптивен (всички закони, стратегии и програми имат такъв характер, защото са насочени към някаква пространствена или обществена система или обект за управление) и дискриптивен (документи, анализи и изследвания, описващи влиянието на въздействията върху управляемата система), (Колев, 2008). В комуникацията си с управленческите власти, териториалните общности притежават три основни способа за удовлетворяване на собствените си интереси:

✓ първият се свързва с инициативите на местните органи и власти, провокирани от исканията и молбите на населението;

✓ вторият, наречен самостоятелен (индивидуален или колективен), удовлетворява назряващите потребности въз основа на инициативното действие и поведение на населението (с разрешението на властите или независимо от техните позиции);

✓ третият способ е свързан с промяната на местоживеене, т.е. миграцията (вътрешна или външна) на отделни индивиди, семейства или цели групи от териториалната общност. Този е деструктивният, застрашаващият съществува-



нето на териториалната общност способ. Той има инерционно въздействие в средносрочна и дългосрочна перспектива.

В заключение опитът за теоретично представяне на пространствените аспекти при функционалния анализ на териториалните общности е преобладаващо свързан със съвременното регионално развитие. Този доклад е продължение на поредицата от публикации, свързани с обществената и социална география. Този род изследвания са особено дискуссионни и дават възможност за разностранни разсъждения.

## ЛИТЕРАТУРА

**Богданова, Л. П.** Социальное воспроизводство региональной общности: содержание, процессы, механизмы. Тверь, 2006.

**Бурдые, П.** Социальное пространство: поля и практики. Москва, 2005.

**Гешев, Г.** Демографска устойчивост на районите в България. – В: Проблеми на географията, С., 1994, № 1.

**Деведжиев, М.** География на селищата в България. В. Търново, Фабер, 2000.

**Дерменджиев, Ат.** Теоретико-методологични аспекти на обществената география. В. Търново, 2010.

**Джонстон, Р. Дж.** География и географы. Москва, 1987.

**Димов, Н., И. Марков, К. Стойчев.** Балансирано развитие на районите в България – същност и главни инструменти. В. Търново, 2005.

**Димов, Н.** Регионално устойчиво развитие на България: предимства, ограничения и синергетичен ефект. В: Сб. Евроинтеграция и устойчиво развитие. София, 2007.

**Колев, Б.** Националното географско пространство на Република България. Изд. „Херон прес“, 2008.

**Литенкова, К. П.** Регионална общност: опит социально-пространственого анализа. Автореф. дис. канд. социолг. наук. Тюмень, 2007.

Методическите указания за разработване на: Национална стратегия за регионално развитие на Р България (2012–2022); Регионални планове за развитие на районите от ниво 2 (2014–2020); Областни стратегии за развитие (2014–2020); Общински стратегии за развитие (2014–2020). София, 2011.

**Ткаченко, А. А.** Территориальная общность в региональном развитии и управлении. Тверь, 2001.

**Янков, Р.** Концентрация и депопулация. В.Търново, 2000.

**Tuan, Yui Fu.** Languages and the making of place: a narrative-descriptive approach. Annals, Association of American Geographers 81. 1991.

[http://www.politlogia.narod.ru/s/SANZ\\_SOC/g-07.htm](http://www.politlogia.narod.ru/s/SANZ_SOC/g-07.htm) [10.01.2012]

<http://nesch.ieie.nsc.ru/index.html> [08.01.2012]